

ΓΡΗΓΟΡΙΣ ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ

ΤΟ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ
ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΟΠΤΙΚΗΣ
ΤΟΥ ΜΑΡΙΝΟΥ ΑΝΤΥΠΑ

Ιωάννινα 1995

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ

ΤΟ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΟΠΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΜΑΡΙΝΟΥ ΑΝΤΥΠΑ

Ο Μαρίνος Αντύπας, μαχητικός εκφραστής μιας ιδιότυπης παραμέτρου του πρώιμου σοσιαλισμού στην Ελλάδα, αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση κοινωνικού αγωνιστή που σφράγισε την ακτιβιστική του στάση και την ανυποχώρητη υπεράσπιση των ιδεών του με την ίδια τη ζωή του. Ο βίαιος θάνατός του αποτελεί παράδειγμα εφαρμογής ακραίου αυταρχισμού και λειτούργησε ως πρόκριμα για την οδό του αγώνα και της αγωνίας που ανέμεινε εκείνους που θα επιχειρούσαν έμπρακτα την απόρριψη της καπιταλιστικής κοινωνίας και θα εισηγούνταν ή θα ακολουθούσαν με συνέπεια τον επαναστατικό δρόμο της αλλαγής και πολύ περισσότερο της ανατροπής του κοινωνικού καθεστώτος.

Το σοσιαλιστικό του όραμα δεν είναι βέβαια ευκρινές και δεν μπορεί με τα σημερινά κριτήρια να υπαχθεί σε κάποια συγκροτημένη και ευθύγραμμη θεωρία. Γι' αυτό και ο ιδεολογικός του προσανατολισμός, όπως αποτυπώνεται στο πρόγραμμά του, συνιστά μια ιδιόμορφη σύνθεση την οποία ο ίδιος ονόμαζε "κοινωνιστική - ριζοσπαστική" και την έκρινε πραγματοποιήσιμη μέσω διδαχής, δημοσιογραφίας, διαλέξεων, αυτοθυσίας και θελήσεως¹.

1. Βλ. "Το πρόγραμμά μας", Μέρος Γ' εφ. *Ανάστασις*, έτος Α' αρ. φ. 12, εν Αργοστολίω τη 23 Απριλίου 1905, σ. 1 - Περισσότερα για τον Αντύπα και τη σοσιαλιστική του ταυτότητα μπορεί κανείς να δει στα παρακάτω έργα: Γ. Κορδάτος, *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*, ζ' έκδ. Αθήνα 1972, σσ. 98-105 - Ν.Δ. Τζουγανάτος, *Ο Μαρίνος Αντύπας και οι σοσιαλιστικές εξελίξεις στην Κεφαλλονιά*, Πειραιάς 1978 - Σπ. Δ. Λουκάτος, *Μαρίνος, Σπ. Αντύπας. Η ζωή, η εποχή, η ιδεολογία, η δράση και η δολοφονία του*, Αθήνα 1980 - Μ. Δημητρίου, *Το ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα*, Αθήνα 1985, σσ. 281-282 - Γ. Καψάλης, *Μαρίνος Αντύπας*, Αθήνα 1986 και Π. Νούτσος, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974* τ. Α'. Αθήνα 1990, σ. 95.

Εξάλλου, πρέπει να διευκρινιστεί ότι οι προτάσεις του για κοινωνική αναμόρφωση και η χριστιανίζουσα σοσιαλιστική του εκδοχή παρουσιάζουν σταθερές αναλογίες όχι μόνο με τα προηγηθέντα ιδεολογικά μείγματα των Ελλήνων σοσιαλιστών αλλά και με τις αντίστοιχες θεωρήσεις ευρωπαϊών συνοδοιπόρων του². Περισσότερο όμως και εμφανέστερα συγγενεύει με την "ομάδα" Δρακούλη-Καλλέργη, στην οποία έχει αποδοθεί ο τυπικός χαρακτηρισμός της ουτοπικής ως αποτελούσα συνάρθρωση και απόηχο ευρωπαϊκών ιδεών που αδυνατούσαν να βρουν την υλοποίησή τους στο άγονο κοινωνικό έδαφος της τότε ελληνικής κοινωνίας³.

Η σχηματική αυτή περιγραφή της σοσιαλιστικής ταυτότητας του Αντύπα αποδίδει βέβαια τα γενικά της χαρακτηριστικά, αλλά δεν φτάνει στην ολοκληρωμένη της αποτύπωση. Πληρέστερα και ουσιαστικότερα η συγκεκριμένη ταυτότητα θα μπορούσε να αναδειχτεί μέσα από μία σύνοψη και ανάλυση των αναμορφωτικών του προτάσεων, τόσο όπως προκύπτουν από την ανάγνωση του προγράμματός του όσο και από την ανασυγκρότηση των κοινωνιστικών του αντιλήψεων που καταγράφονται στα εγκυρότερα κείμενά του και κυρίως σ' εκείνα που δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα *Ανάστασις*. Η υλοποίηση μιας τέτοιας προσπάθειας μπορεί πράγματι να υποδείξει όχι μόνο την κοινωνική του οπτική αλλά και το εννοιολογικό υπόβαθρο στο οποίο αυτή θεμελιώνεται. Το κοινωνικό λοιπόν όραμα του Αντύπα και το εννοιολογικό του πλαίσιο μπορούν να καταγραφούν ως εξής:

Α'. Επιδιωκόμενος σκοπός είναι ο *κοινωνισμός*, τον οποίο αντιλαμβάνεται ως δικαιοσύνη και αλήθεια⁴.

Β'. Ο *κοινωνισμός* αυτός απαιτεί έναν ακτιβισμό που είναι σύμφυτος με τη διωκόμενη επαναστατική προσωπικότητα, η οποία πρέπει να ακολουθεί τους νόμους της ανάπτυξης.

Γ'. Η υλοποίηση του *κοινωνισμού* σημαίνει:

Κατίσχυση της καθολικότητας.

Επιβολή της ηθικής επανάστασης.

Υιοθέτηση του κοσμοπολιτισμού και όχι του φυλετισμού.

2. Ο ίδιος ο Αντύπας αναφέρει συγκεκριμένα στο άρθρο "Το πολίτευμα" εφ. *Ανάστασις*, αρ. φ. 4 (20 Νοε 1904), σ. 3 τους Ρουσσώ, Τολστόη, Μπακούνιν και Κροπότκιν. Πρβλ. και Π. Νούτσος, *ό. π.*, σσ. 96-97, σημ. 288 όπου υπάρχει και συγκέντρωση σχετικών μεταφρασμένων άρθρων.

3. Πρβλ. Γρ. Καραφύλλης, *Το πρόβλημα των ιστορικών παραγόντων στην ελληνική σοσιαλιστική σκέψη κατά την περίοδο 1885-1919*, διδ. διατρ. Ιωάννινα 1989, σσ. 55-56.

4. "Τί είμεθα και τι ζητούμεν", εφ. *Ανάστασις* (10.7.1904) και "Το τέλος του τυράννου" εφ. *Ανάστασις*, έτος Β', αρ. φ. 53 (8. Απρ. 1906), σ. 2.

Ειρηνική αλλαγή και αναμόρφωση της κοινωνίας.

Καταδίκη της αστικής τάξης και απόρριψη των μηχανισμών της, αλλά και συνύπαρξη και συνεργασία των αντιπάλων τάξεων έως την απορρόφηση της αστικής από την εργατική.

Η κατάταξη αυτή απαιτεί στη συνέχεια την ιεραρχική ανάλυση των τριών βασικών επιπέδων, η οποία και θα φωτίσει το ζήτημα που θέτει για διαπραγμάτευση ο τίτλος της εργασίας μας. Αρχίζουμε λοιπόν με τη σειρά που τοποθετήσαμε τα θέματα:

A. Η έννοια του κοινωνισμού, που αποτελεί μετάφραση του γνωστού γαλλικού όρου *socialisme*⁵, δεν έχει για το σύνολο των Ελλήνων σοσιαλιστών ένα συγκεκριμένο και μοναδικό περιεχόμενο, αλλά διακρίνεται για τα ελαστικά της όρια. Παρά τη σχετική όμως ασάφεια, δεν παύει να κυριαρχεί ως όρος στα σοσιαλιστικά έντυπα της εποχής και να γίνεται αποδεκτός χωρίς αντιρρήσεις⁶. Με την ευρύτητα πάντως αυτή χρησιμοποιείται και από τον Αντύπα, ο οποίος οραματίζεται και επιδιώκει έναν κοινωνισμό που δεν θα μπορούσε να ενταχθεί σε κάποιο συγκεκριμένο σχήμα από αυτά που γνωρίζουμε ή από αυτά που δοκιμάστηκαν και εφαρμόστηκαν κατόπιν στην ιστορία του σοσιαλισμού. Ως κοινωνική οπτική, που αποτελεί τον απώτερο στόχο του, δεν είναι σαφής και ξεκάθαρη, αλλά συσσωματώνει στοιχεία διαφορετικά, τα οποία συσκοτίζουν μια καθαρή όρασή του και δρουν επισχετικά σε μία σχεδιασμένη εφαρμογή της. Η αδυναμία αυτή φαίνεται και στην έλλειψη ενός σαφούς σχεδίου, ενώ μέσα από το πρόγραμμα του επανήσιου αγωνιστή προκύπτει η πολυσυλλεκτικότητα των κοινωνικών ιδεών, οι οποίες προέρχονται από αναγνώσεις σοσιαλιστικών κειμένων και μεταφράσεις, δημοσιευμένες σε ελληνικά έντυπα της εποχής. Από την άλλη πλευρά, πρέπει να επισημανθεί ότι ο Αντύπας χρησιμοποιεί επιβεβαιωμένα και κοινά αποδεκτά στοιχεία από τη χριστιανική βιοθεωρία, γιατί προφανώς αποδέχεται την αλήθειά τους και πιστεύει ότι έτσι ασκεί, έστω και δυνητικά, μεγαλύτερη και αμεσότερη επίδραση στο κοινωνικό ακροατήριο.

Οι ρητές τώρα αναφορές του Αντύπα σε ορισμένους σοσιαλιστές της εποχής του και η δημοσίευση επιλεγμένων μεταφράσεών τους⁷ έχουν

5. Για τη μεταγραφή του όρου *socialisme* σε *κοινωνισμό* βλ. Γρ. Καραφύλλης, *ό.π.* σ. 55, σημ. 98. Πρβλ. και Αντ. Λιάκος "Οι δυνατότητες πρόσληψης του μαρξισμού στην Ελλάδα το 19ο αιώνα" στον τ. *Ο Karl Marx και η φιλοσοφία*, Αθήνα 1987, σσ. 307-308.

6. Έντυπα Δρακούλη *Άρδην*, *Έρευνα και Καλλέργη Σοσιαλιστής και Σοσιαλισμός* - Πρβλ. Γρ. Καραφύλλης, *ό.π.*, σσ. 57-58 και 59-60 και Π. Νούτσος, *ό.π.*, σσ. 60-62 και 65-66.

7. Βλ. παραπάνω σημ. 2.

ειδικότερη σημασία, γιατί προδίδουν όχι μόνο τις επιδράσεις του αλλά ως ένα βαθμό και τη συνισταμένη της δικής του οπτικής. Η έμμεση σύνδεση του Αντύπα με τους αναρχικούς Μπακούνιν και Κροπότκιν, ιδιαίτερα με τον πρώτο, πρέπει να αποδοθεί και στην ιδεολογική αντιπροσώπευση ιδίων τμημάτων της κοινωνίας, αγροτικών βασικά πληθυσμών, οι οποίοι αντιδρούν με βία απέναντι στην εξουσία και έχουν θεωρητικό υπόβαθρο έναν υποκρυπτόμενο αναρχο-κομμουνισμό με έμμεσες, στην περίπτωση μας, απηχήσεις των Μαρξ και Κροπότκιν⁸. Εξάλλου η απήχηση του Μπακούνιν σε χώρες όπως η Ισπανία και η Λατινική Αμερική, που ως ένα βαθμό έχουν τα ίδια κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά με την Ελλάδα, δείχνει ότι υποστυλώνεται σε στοιχεία όπως ο αδύναμος φιλελευθερισμός και καπιταλισμός, η δύναμη της Εκκλησίας κ.λ.π.⁹ Ακόμη και αυτή η έντονη προσωπική προσπάθεια και η ανυποχωρητικότητα, που με αφοριστικό τρόπο απαιτεί το σάρωμα των αντιπάλων και κυρίως των υπολειμμάτων του φεουδαρχισμού, οφείλεται μάλλον σε αντίστοιχες επιδράσεις¹⁰.

Οι αναρχικοί όμως, και περισσότερο ο Κροπότκιν, ασκούν και ηθική επίδραση. Βέβαια η τελευταία δεν προέρχεται μόνον από αυτούς, αλλά προσλαμβάνεται και από τον J. Jaures. Στον Αντύπα ανιχνεύονται σχετικές επιδράσεις του Γάλλου φιλοσόφου, ο οποίος δεν έβλεπε τόσο το σοσιαλισμό ως εφαρμογή μιας συγκεκριμένης επιστημονικής θεωρίας, αλλά περισσότερο ως αποτέλεσμα μιας νέας και τέλειας έκφρασης της αιώνιας δίψας του ανθρώπου για *δικαιοσύνη, ισότητα και αδελφότητα*. Ο σοσιαλισμός λοιπόν προβάλλει στον Jaures ως πρόβλημα ηθικής και αξιών¹¹ και έτσι διακρίνεται χαρακτηριστικά και στον Αντύπα¹². Η συσχέτιση των δύο ανδρών δικαιολογείται ακόμη και από την προβολή της *Διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου*, η οποία τώρα έπρεπε να επεκταθεί από το χώρο της πολιτικής και στο χώρο της οικονομίας.

Αλλά η ηθική απόχρωση της κοινωνικής οπτικής του Αντύπα συνδέεται άρρηκτα και αντιστοιχίζεται και με την προβολή δύο κλασικών εννοιών της φιλοσοφικής σκέψης και της χριστιανικής κοσμοθεωρίας: *τη δικαιο-*

8. Βλ. G. Lichtheim, *A Short history of Socialism*, Great Britain 1970, 4 impr. Paperbacks 1980, pp. 217-218. Πρβλ. την αναφορά του Αντύπα στους αναρχικούς στο άρθρο, "Το πολίτευμα", *ό.π.*, σ. 3

9. Βλ. G. Lichtheim, *ό.π.*, σσ. 221-222.

10. Βλ. *ό.π.*, σσ. 228-230 για την κατανόηση και την προώθηση της βίας.

11. Βλ. L. Kolakowski, *Main currents of Marxism*, B.2, transl. by P.S. Falla, Oxford University Press 1978, pp. 115-117.

12. Μ. Αντύπας, "Τί είμαι" εφ. *Ανάστασις*, έτος Β', αρ. φ. 55, εν Αργοστολίω τη 24 Μαρτίου 1907, σσ. 3-4.

σύνη και την *αλήθεια*. Βέβαια ο όρος *δικαιοσύνη* αποτελεί έννοια που μονίμως καταγράφεται στα πολιτικά κείμενα και αποτελεί ανέκαθεν μόνη συνιστώσα της πολιτικής σκέψης και πρωτίστως επιδιωκτέο στόχο ενός κοινωνικού και πολιτικού προγράμματος. Ήδη κυριαρχεί στα σχετικά πλατωνικά κείμενα¹³, μέσα στα οποία κατέχει την πρώτη θέση στη δόμηση μιας ιδανικής πολιτείας. Αν και δεν έχουμε συγκεκριμένες παραπομπές του Αντύπα στο ιδεολογικό και πολιτικό αυτό υπόβαθρο, ως άτομο με πανεπιστημιακή νομική μόρφωση ο ίδιος θα είχε αναμφισβήτως κλασικές γνώσεις και θα γνώριζε οπωσδήποτε τις εν λόγω αντιλήψεις. Το συμπέρασμα αυτό μπορεί να προκύψει και από μία ερμηνεία των κειμένων του, όπου η *δικαιοσύνη* παρουσιάζεται όχι μόνο με την τρέχουσα πολιτική σημασία αλλά και με το περιεχόμενο της πρωταγόρειας και πλατωνικής *δίκης*, η οποία δίνει στον καθένα το *ίσον*, αυτό που του ανήκει, και κρατεί σταθερή τη σχέση των *δικαιωμάτων* μεταξύ των ανθρώπων.

Γεγονός όμως είναι ότι ο Αντύπας περιορίζει τη ρητή αναφορά της έννοιας αυτής μόνο στα κείμενα της νεώτερης και σύγχρονης του εποχής. Αφετηρία πρέπει να θεωρηθεί η *Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου* της Γαλλικής Εθνοσυνέλευσης, με βάση την οποία προβάλλει το δικαίωμα της έκφρασης και βρίσκει την ευκαιρία να τονίσει το φυσικό δίκαιο, επισημαίνοντας ότι ασπάζεται την ορθότητα των γαλλικών διακηρύξεων και ότι φρονεί πως "οι άνθρωποι γεννώνται και μένουν ίσοι κατά τα δικαιώματα και ότι διακρίσεις και εκμεταλλεύσεις και καταπιέσεις δεν πρέπει να υπάρχουν..."¹⁴. Επειδή όμως η πολιτική αυτή κάλυψη δεν κρίνεται επαρκής για την ολοκλήρωση της *δικαιοσύνης*, ο Αντύπας προστρέχει και στη συνδρομή της χριστιανικής *αγάπης*. Τότε, ο πολιτικο-θρησκευτικός μανδύας της δικαιοσύνης συμβάλλει, πράγματι, αποφασιστικά, ώστε ο σοσιαλισμός να "είναι αυτή η Αλήθεια και η Δικαιοσύνη και ο διδάξας τούτον είναι ο Χριστός και ότι ολόκληρος εν τω Ευαγγελίω εμπεριέχεται τούτο είνε αναμφισβήτητον"¹⁵.

Αλλά περισσότερο προφανής είναι ο θρησκευτικός και ιδιαίτερα ο χριστιανικός χαρακτήρας της δεύτερης από τις δύο κλασικές έννοιες που αναλύουμε, της *αλήθειας*. Η έννοια όμως αυτή, που αποτελεί και τη μία όψη του Σοσιαλισμού κατά τον Αντύπα, δεν παραπέμπει τη λύση του

13. Βλ. στον Index to the writings of Plato (pp. 545-657), στη σειρά *The dialogues of Plato*, transl. by Jowett, vol IV. Oxford 1968, pp. 598-599.

14. Βλ. "Προς τον λαόν" εφ. *Ανάστασις*, έτος Β', αρ. 49, εν Αργοστολίω τη 11 Μαρτίου 1906.

15. Βλ. "Το τέλος του τυράννου", εφ. *Ανάστασις*, έτος Β', αρ. φ. 53, εν Αργοστολίω 1906, σ. 2.

κοινωνικού προβλήματος σε μία άλλη ζωή, αφήνοντας έτσι ανέγγιχτους τους κρατούντες στην αμέριμνη απόλαυση των πολλών που κατέχουν, παρά ταυτίζεται με την επίγεια ευδαιμονία και απαιτεί την αυτοπραγμάτωσή της στον παρόντα κόσμο. Γι' αυτό ο σοσιαλισμός ως αλήθεια μπορεί να αντιστοιχίζεται με εκείνα τα ακτιβιστικά χριστιανικά κείμενα που περιέχουν μια θετικότητα και που η υλοποίησή τους εννοείται ως εφαρμογή που καλυτερεύει την επίγεια ζωή των καταφρονημένων. Αλήθεια είναι να ανακαλύψουμε τις βαθύτερες πηγές και αιτίες των πραγμάτων και προκειμένου για την κοινωνία να δούμε την πραγματική δομή της, να την αναλύσουμε στα απλά στοιχεία της και να βρούμε τους δημιουργούς του πλούτου της, να βρούμε δηλαδή πώς παράγονται και πώς διανέμονται τελικά τα παραγόμενα αγαθά. Η απλή αυτή αλήθεια θα μας οδηγήσει στη συνέχεια στην εφαρμογή μια κοινωνικής δικαιοσύνης, η οποία δεν διανέμει με χριστιανικό τρόπο ολίγα από τα πολλά των πλουσίων στους φτωχούς, αλλά επιστρέφει αυτά που αφαιρέθηκαν και βρίσκει τρόπους μόνιμης και δίκαιης κατανομής των αγαθών. Όταν λοιπόν λάμψει αυτή η απλή αλήθεια και καταυγάσει με το φως της μία αντίστοιχη επίγεια δικαιοσύνη, τότε πράγματι ο σοσιαλισμός μπορεί να είναι ένα δίκαιο και επιδιωκτέο κοινωνικό και οικονομικό σύστημα.

Β. Ανιχνεύοντας την ιδεολογική συγκρότηση του Αντύπα, δεν μπορέσαμε να διακρίνουμε πουθενά την αιτιοκρατική αντίληψη της αλλαγής του κοινωνικού καθεστώτος. Οι συνθήκες ασφαλώς υπάρχουν, αλλά δεν οδηγούν αναπόφευκτα και μοιραία στην αλλαγή. Αντίθετα, απαιτείται μια έντονη υποκειμενική παρέμβαση για να προχωρήσουν τα πράγματα. Ο ακτιβισμός δηλαδή συνδυάζεται με το σοσιαλισμό και είναι εντελώς απαραίτητος στην επαναστατημένη προσωπικότητα, η οποία με άλλα λόγια δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς αυτόν. Αλλά και η προσωπικότητα αυτή πρέπει να λειτουργεί και να δρα στο πλαίσιο των υπαρχουσών συνθηκών, λαμβάνοντας πάντοτε υπόψη τους νόμους της ανάπτυξης. Το σχήμα που ακολουθεί ο Αντύπας φαίνεται βέβαια, σε γενικές γραμμές, ορθό και ερευνώντας περισσότερο τα κείμενά του διαπιστώνουμε ότι ο έντονα προτεινόμενος και ακολουθούμενος ακτιβισμός του προβάλλει αναπόφευκτα ως καθοριστικής σημασίας την επαναστατική βούληση. Ο ίδιος αποδύεται σε έναν αγώνα με συνέπεια και χωρίς συμβιβασμό, έναν αγώνα που δεν έχει επιστροφή. Βέβαια η καθημερινή του δράση, ιδιαίτερα εκείνη της θεσσαλικής περιόδου, αφορά στη λύση προβλημάτων μέσα στο υπάρχον αγροτικό καθεστώς, αλλά και αυτή κινείται μέσα στα πλαίσια του αυθορμητισμού και της επαναστατημένης συνείδησής του. Ο Αντύπας αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα επαναστατημένης και εξηγημένης

προσωπικότητας που απαιτεί την επιβολή και την καθιέρωση μιας ισότητας σε όλο το κοινωνικό φάσμα, άσχετα μάλλον με το επίπεδο των παραγωγικών δυνάμεων και τη μορφή της ιδιοκτησίας.

Αυτός εντοπίζει το άδικο και απαιτεί την αναίρεσή του. Η διεγερμένη συνείδησή του δεν μπορεί να ησυχάσει μπροστά στην υπάρχουσα διαφθορά του καθεστώτος, η οποία τον γεμίζει με αισθήματα αγανάκτησης και αηδίας¹⁶.

Η επαναστατική προοπτική του Αντύπα ταυτίζεται πρόχειρα με την αναγκαιότητα ενός εκσυγχρονισμού και την επιβολή της εξουσίας των καταπιεσμένων, των αποκάτω, όπως ενδεικτικά καταγράφεται η εξουσία του εργάτη στον κηφήνα, του χωρικού στον αφέντη, του δούλου στον κύριο, του στρατιώτη στον αξιωματικό, του πολίτη στον βουλευτή, του ιερέα στον αρχιερέα κ.λπ.¹⁷ Βέβαια, εδώ πρόκειται για την επιβολή μιας λαϊκής εξουσίας και όχι για οριστική ανατροπή και κατάργηση του καθεστώτος, αφού οι δομές του παραμένουν ανέγγιχτες και θα δημιουργήσουν πολύ γρήγορα τα ίδια ακριβώς προβλήματα με εκείνα που προσωρινά έλυσαν. Ένας τέτοιος εκσυγχρονισμός πιθανόν να είναι αναγκαίος και σίγουρα πρέπει να λυθούν και προβλήματα τέτοιας υψής, αλλά δεν εντάσσεται σε μία προγραμματισμένη και ενιαία επαναστατική διαδικασία. Ο επαναστατισμός του όμως, όπως επισημάναμε ήδη, είναι ανελέητος, όταν πρόκειται για εξαφάνιση υπολειμμάτων του ξεπερασμένου και εντελώς αναχρονιστικού φεουδαρχικού καθεστώτος. Οι τύραννοι, τα μέγαρα και οι αριστοκράτες πρέπει να εξαφανιστούν και αυτό αποτελεί σίγουρα, κατά την άποψή του, επανάσταση και πρόοδο¹⁸.

Τέλος, η επαναστατική προσωπικότητα είναι φορτισμένη, κατά τον Αντύπα, με ένα ιδιαίτερο βάρος και πρέπει να συντείνει συνεπέστερα στην πραγμάτωση του κοινωνικού στόχου. Επομένως, αυτή πρέπει να έχει πλήρη συνείδηση των στόχων της, προϋπόθεση που συνηγορεί σε μία υπερήφανη στάση, σε μία ικανοποίηση του *είναι*. Ο Αντύπας δηλώνει ευθαρσώς και υπερήφανα ότι "ΕΙΜΕΘΑ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΑΙ", "ούτως είναι ο τίτλος μας και δια τούτο καυχώμεθα"¹⁹. Η ίδια δήλωση επαναλαμβάνεται και στο τελευταίο του άρθρο, όπου στο τιθέμενο από τον ίδιο ερώτημα "τι

16. Πρβλ. Σπ. Δ. Λουκάτος, *Μαρίνος Σπ. Αντύπας*, σσ. 63-66.

17. "Είμεθα επαναστάται", εφ. *Ανάστασις*, έτος Α', αρ. φ. 25, εν Αργοστολίω τη 17 Σεπτεμβρίου 1905, σ. 1

18. "Τις ο αίτιος" εφ. *Ανάστασις*, έτος Α', αρ. φ. 1, Αργοστόλιον 29 Ιουλίου 1900.

19. Τίτλος και πρώτη σειρά ομώνυμου άρθρου, βλ. παραπάνω σημ. 11.

είμαι" απαντά και πάλι ευθέως ότι "είμαι σοσιαλιστής όνομα και πράγμα..."²⁰.

Γ. Εισερχόμαστε τώρα στο τρίτο και σπουδαιότερο μέρος της εργασίας μας, στην υλοποίηση της κοινωνικής οπτικής του Αντύπα, μέσα από την οποία διαφαίνονται και διερμηνεύονται αναλυτικότερα και οι σχετικές έννοιες. Η αγωνία που φαίνεται να διακατέχει τον Κεφαλήνιο αγωνιστή είναι η γενική επιβολή των αρχών του σοσιαλισμού, η καθολική δηλαδή αποδοχή και εφαρμογή τους. Η έννοια της καθολικότητας θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι η βασική έννοια, όχι μόνο λόγω του εύρους της αλλά κυρίως επειδή αποτελεί ένα ολοκλήρωμα που συμπεριλαμβάνει όλα τα υπόλοιπα. Η έννοια όμως της καθολικότητας δεν χρησιμοποιείται εδώ με γενική και αόριστη ισχύ, αλλά με ειδική αναφορά στο θέμα που ενδιαφέρει διακαώς τον Αντύπα, στον *κοινωνισμό*. Ο *κοινωνισμός* λοιπόν ως καθολικό σύστημα αξιών δεν μπορεί παρά να έχει ως αφετηρία την εργασία, η οποία συνιστά κάθε εξωτερική και πνευματική δραστηριότητα και ενέργεια του ανθρώπου. Η εργασία είναι αυτή στην οποία υπόκεινται τα πάντα ως προς την παραγωγή τους και είναι γενικό και ολοκληρωτικό γνώρισμα του ανθρώπου που έχει ή πρέπει να έχει καθολική ισχύ. Ο χαρακτήρας αυτός της εργασίας δεν σημαίνει μόνο ότι τα πάντα υπόκεινται στη δική της ενέργεια, αλλά και ότι οι πάντες πρέπει να ενασχολούνται και να ασκούνται σ' αυτή. Έτσι η βασική αυτή δραστηριότητα αποκτά τη σημασία και το περιεχόμενο του καθολικού, γίνεται δηλαδή καθολική εργασία²¹.

Η γενική αυτή δραστηριότητα ως μέσο παραγωγής των αγαθών και ως όρος επιβίωσης των ανθρώπων προβάλλεται με τη διπλή της όψη: ως *καθήκον* και ως *δικαίωμα*. Είναι προφανές ότι ως καθήκον η εργασία νοείται για όλους ανεξαιρέτως τους ανθρώπους, από τους οποίους βέβαια δεν μπορούν να εξαιρεθούν οι πλούσιοι. Θα έλεγε κανείς ότι περισσότερο για τους τελευταίους προβάλλεται ως καθήκον, το οποίο είναι υποχρεωμένοι να ασκήσουν, ενώ για τους περισσότερους αυτή συνιστά όχι απλώς ένα καθοριστικό καθήκον – μια και χωρίς αυτό δεν μπορούν να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους – αλλά αναφαίρετο δικαίωμα που πρέπει να κατοχυρώσουν. Έτσι λοιπόν έχουμε την καθολική εργασία να προβάλλεται ως *καθολικόν καθήκον και καθολικόν δικαίωμα*²².

Τα καθήκοντα και τα δικαιώματα όμως μας οδηγούν στον τομέα της

20. "Τί είμαι", σσ. 3-4.

21. "Το πρόγραμμά μας", Μέρος Α', ό.π., σσ. 1-2.

22. "Το πρόγραμμά μας", ό.π., σ. 1.

ηθικής. Η ίδια η επανάσταση, όπως την οραματίζεται ο Αντύπας, είναι πρωτίστως μια ηθική επανάσταση. Βέβαια και αυτή εντάσσεται στο γενικό σάρωμα των πάντων, αφού η επανάσταση που ζητεί δεν είναι μόνο επανάσταση ιδεών και αισθημάτων, αλλά και επανάσταση του "Διοικητικού, Πολιτικού και Θρησκευτικού Συστήματος"²³. Κατανοούμε βέβαια το δεύτερο σκέλος αλλά θα θέλαμε να δηλώσουμε μερικά ακόμη για το πρώτο. Η επανάσταση των ιδεών και των αισθημάτων μάς παροτρύνει να επαναφέρουμε στην πρόσοψη του κοινωνικού πλαισίου ορισμένες αξίες που διακηρύχτηκαν πολλές φορές ιστορικά, αλλά που χρειάζεται πάλι να επαναφερθούν στο προσκήνιο. Οι γενικές αυτές αξίες επανασυμπληρώνουν και τροποποιούν το περιεχόμενό τους με τα στοιχεία που προσθέτει ο χρόνος και η ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών. Η αξιακή πρόταση του σοσιαλισμού έχει την έννοια της σωτηριολογίας του Jaures, της γενικής δηλαδή σωτηρίας της κοινωνίας και όχι μόνο της εργατικής τάξης, η οποία έχει αποστολή να φέρει τον σοσιαλισμό στον κόσμο²⁴.

Στην έκθεση του *Προγράμματός* του ο Αντύπας ξεκαθαρίζει ότι η *ηθική επανάσταση* αποτελεί το μέσο δια του οποίου θα επιτευχθεί το πρόγραμμα, ενώ αυτή με τη σειρά της απαιτεί διδασκαλία, δημοσιογραφία, διαλέξεις, αυτοθυσία και θέληση. Όσοι λοιπόν ακολουθούν ή συμφωνούν με τις αρχές αυτές ονομάζονται "ΚΟΙΝΩΝΙΣΤΑΙ - ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΑΙ", "το δε ΚΟΜΜΑ ΤΟΥΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΣΤΙΚΟΝ-ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΙΚΟΝ"²⁵. Εδώ θα μπορούσε κανείς να εννοήσει ότι ο Αντύπας περιορίζεται στην ηθική επανάσταση και αποφεύγει όλα τα άλλα μέσα και επομένως αφήνει το θέμα της αλλαγής αποκλειστικά στην προπαγάνδη των σοσιαλιστικών ιδεών, οι οποίες θα μεταστρέψουν τα αισθήματα και την ιδεολογία των ανθρώπων. Η ερμηνεία όμως αυτή θα αδικούσε κατάφωρα τον προφανή και συνεπή επαναστατισμό του, γιατί όλα αυτά τα περί ηθικής επανάστασης περιγράφουν μάλλον τα απαιραίτητα μέσα για την ωρίμανση του υποκειμενικού παράγοντα, τη συνειδητοποίηση δηλαδή της κοινωνικής θέσης των ατόμων. Ορθά μάλλον ο Αντύπας διέβλεπε ότι πραγματική επανάσταση με ριζική αλλαγή της κοινωνίας δεν θα ήταν κατορθωτή, ενόσω οι συνθήκες δεν την ευνοούσαν και κυρίως ενόσω οι άνθρωποι δεν την είχαν κάνει κοινό στόχο προς τον οποίο να αγωνιστούν με αυταπάρνηση. Έτσι, ο ίδιος φαντάζεται ως μεσσιανικό, ως ένα βαθμό τουλάχιστον, το ρόλο του και για αυτό ίσως καταφεύγει στη συνεχή παράθεση ρητών από το Ευαγγέλιο για

23. "Είμεθα επαναστάται", *ό.π.*, σ. 1.

24. Πρβλ. L. Kolakowski, *ό.π.*, σσ. 138-139.

25. "Το πρόγραμμά μας", *ό.π.*, σ. 2.

να παρακινήσει τον κόσμο προς την επαναστατική κατεύθυνση, υψώνοντας πρώτος τη ρομφαία και δείχνοντας την οδό της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Η ηθική επανάσταση θα μπορούσε να περιγραφεί εναργέστερα, αν εντάσσαμε στο περιεχόμενό της και ορισμένες ηθικές αρχές, τις οποίες ο Αντύπας θεωρεί κυρίαρχες. Τέτοιες είναι το τριαδικό σύνθημα της Γαλλικής Επανάστασης, που φαίνεται να τον έχει συνεπάρει καταρχήν, το σύνθημα δηλαδή της *ελευθερίας, ισότητας και αδελφότητας*, που προτάσσεται και συνενώνεται με την κοινωνική και χριστιανική ισότητα²⁶. Εξάλλου, προτείνει η εργασία - το περιεχόμενο της οποίας αναλύσαμε προηγουμένως - να συνδυάζεται όχι μόνο με την ικανότητα αλλά και με το αίσθημα. Το κυριότερο αίσθημα που πρέπει να διακατέχει και να συνενώσει τους συμπολίτες είναι η αγάπη. Αυτή με τη σειρά της έχει ως επακόλουθο όχι μόνο τη θετική διασύνδεση των ανθρώπων, αλλά και την ενεργητική παρουσία της *αλληλεγγύης*, η οποία εκφράζεται και πραγματώνεται με την *αλληλοβοήθεια*²⁷.

Οι ηθικές αυτές αρχές μπορεί να βρίσκουν την υλοποίησή τους στο χώρο που ελέγχουν οι μικρές ομάδες των καθημερινών ανθρώπων, αλλά μπορούν να αποτελούν και πολιτική του κράτους, της πολιτείας, και κυρίως μπορούν να αποκτήσουν καθολικό εύρος και παγκοσμιότητα. Παγκόσμια είναι η συνθηματική τριαδικότητα της Γαλλικής Επανάστασης και η παγκοσμιότητα αυτή, όπως και κάθε άλλη, πρέπει να εντάσσεται μέσα σε ένα κλίμα *κοσμοπολιτισμού*, το οποίο υιοθετεί και προβάλλει ο Αντύπας. Αυτό πιστοποιείται κυρίως στις προγραμματικές εκείνες προτάσεις του στις οποίες ομιλεί για κατάργηση των *φυλών και πατριδών*²⁸. Στο ίδιο άρθρο αναλύει αυτή την κατάργηση, δίνοντάς της την έννοια της συγκρότησης μιας παγκόσμιας τάξης ανθρώπων με ίσα δικαιώματα και καθήκοντα. Έτσι διαβλέπει ο Αντύπας ότι, θεωρητικά τουλάχιστον, θα μπορούσε να συνενωθεί η οικουμένη σε μια κοινωνία ίσων ανθρώπων και ασφαλώς όχι ισοπεδωμένων.

Ο κοσμοπολιτισμός όμως αυτός δεν έρχεται ούτε θα μπορούσε βέβαια να έλθει σε αντίθεση με τον πατριωτισμό του. Ο κοσμοπολιτισμός μπορεί να είναι εύηχος ως θεωρητική πρόταση, αλλά μπροστά μας υπάρχουν οι πραγματικές συνθήκες που δεν μπορεί κανείς να τις παραβλέψει: είναι οι αδούλωτοι ακόμη Έλληνες και μάλιστα εκείνοι που αδικοσφάζονται²⁹.

26. Στο ίδιο, σ.1.

27. Ό.π., σσ. 1-2.

28. Ό.π., σ.1, και "Προς τον λαόν", ό.π. - Πρβλ. Σπ. Δ. Λουκάτος, ό.π., σσ. 55-57.

29. "Προς την Α.Μ. τον Βασιλέα Γεώργιον", εφ. *Ανάστασις*, εν Αργοστολίω τη 25 Μαρτίου 1905, σσ. 1-3.

Πέραν όμως από τη λύση συγκεκριμένων και επίκαιρων εθνικών προβλημάτων, το θέμα της κατάργησης των πατρίδων πρέπει να εννοηθεί ότι προτείνεται να συμβεί ταυτόχρονα και μάλλον αυτομάτως, μέσα δηλαδή στην ίδια χρονική συγκυρία. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι πρέπει να καταργηθούν και όλα εκείνα τα στοιχεία που αποτελούν την ταυτότητα των λαών και έχουν καταχωριστεί ως δηλωτικά της ιστορίας τους. Έτσι λοιπόν και ο *ελληνισμός* πρέπει να προστατευθεί, αφού, όπως δηλώνει στο *Πρόγραμμα* του³⁰ δεν πρέπει να περιοριστούμε μόνο στην ανάπτυξη των παραγωγικών τάξεων της Ελλάδας, αλλά απαιτείται και η μόρφωση των κατοίκων της και η περιφρούρηση των δικαιωμάτων του "ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ". Εξάλλου, εκτρεπόμενος ίσως παραπάνω από ό,τι θα επέτρεπε μια σοσιαλιστική οπτική των πραγμάτων, σημειώνει επί λέξει: "Η αρχή της ανώτατης κυριαρχίας υπάρχει εις το Έθνος. Ουδέν σωματείον, ουδέν άτομον δύναται να εξασκήση εξουσίαν μη προερχομένην εξ αυτού του Έθνους"³¹.

Τις θέσεις αυτές του Αντίπα, όπου παρατηρείται μία σύγχυση ανάμεσα στον *κοσμοπολιτισμό* και τον *πατριωτισμό*, πρέπει να τις εννοήσουμε μάλλον ως εξής: τα εθνικά χαρακτηριστικά παραμένουν και προβάλλονται, όχι σε αντίθεση με τα χαρακτηριστικά άλλων εθνών για να διαιωνίζεται η διαφορετικότητα και να μετατρέπεται πιθανόν σε αντίθεση, αλλά ενόσω αυτά υπάρχουν και λειτουργούν εκ των πραγμάτων. Αλλιώς δεν θα εύρισκε καμία υποστήριξη η παγκοσμιότητα, στην οποία εννοείται ότι αδυνατίζουν βαθμιαία, με τη συνένωση των λαών, τα διαφορετικά τους χαρακτηριστικά, όπως έχει τη δυνατότητα να παρατηρήσει και σήμερα κανείς στους ευρωπαϊκούς λαούς. Αυτό βέβαια το βαθμιαίο αποτελεί κανονιστικό μέτρο για τον Αντίπα σε όλους τους τομείς. Πρωτίστως όμως προϋποθέτει την ειρηνική διαδικασία, μέσα στην οποία συντελείται και ολόκληρη η αναμόρφωση της κοινωνίας, η οποία αποφεύγει έτσι τη βίαιη ανατροπή³². Από αυτή την οπτική γωνία, μπορεί κανείς να κατανοήσει και να δικαιολογήσει και την προγραμματική του θέση για συνύπαρξη και συνεργασία των αντιπάλων κοινωνικών τάξεων έως την απορρόφηση της αστικής από την εργατική³³. Η συνύπαρξη αυτή ακολουθεί, όπως είναι προφανές, μία φθίνουσα πορεία και δεν αίρεται από τη ρητή καταδίκη και απόρριψη των μηχανισμών της αστικής τάξης. Η προτεινόμενη αλλαγή είναι ειρηνική, αλλά δεν παύει σε καμία περίπτωση να απαιτεί τον έντονο

30. "Το πρόγραμμά μας", Μέρος Β', *ό.π.*, σσ. 1-2.

31. "Το τέλος του τυράννου", *ό.π.*, σ. 1.

32. Βλ. Ενδεικτικά τα άρθρα του "Το πρόγραμμά μας", Μέρος Γ', *ό.π.*, σ.2 και "Είμεθα επαναστάται", *ό.π.*

33. "Είμεθα επαναστάται", *ό.π.*

προσωπικό αγώνα³⁴. Η τελική επαναστατική όραση του Αντύπα διατυπώνεται αλλού σαφέστερα, όταν προβαίνει σε ρήσεις όπως "κηρυσσόμεθα Επαναστάται καθ' ολοκληρίαν του Σημερινού Καθεστώτος της Ανθρωπότητος"³⁵, και ότι προτείνουμε "αντί της Τυραννίας του κεφαλαίου την βασιλείαν της εργασίας ..." ³⁶. Γι' αυτό η ηθική επανάσταση δηλώνεται ως προσωρινή, που θα λειτουργήσει όμως ως σωτήριος μοχλός για τη μεγάλη. "Και εις την ατελή ταύτην Επανάστασιν, αρκούμεθα προς το παρόν πιστεύοντες ότι, το εξ αυτής μέλλον να προκύψη Καθεστός θα ήναι ο Σωτήρ Μοχλός όστις θα επιφέρει την καθολικήν και τελείαν Επανάστασιν..."³⁷.

Συνοψίζοντας λοιπόν, μπορούμε να πούμε ότι η κοινωνική οπτική του Αντύπα σχηματοποιείται στην παρακάτω εικόνα: απόρριψη των προηγούμενων τρόπων οργάνωσης των κοινωνιών, καθολική προβολή των επαναστατικών αξιών και περιορισμένη χρονικά, ανισοβαρής και ελεγχόμενη συνεργασία των τάξεων με τελικό στόχο την κοινωνική δικαιοσύνη. Με άλλα λόγια ανιχνεύουμε εδώ μια ατελή εικόνα των επαναστατικών σταδίων, με πρώτο τη συνειδητοποίηση και την έναρξη των μικρότερων αλλαγών που οδηγούν στην τελική και οριστική αλλαγή. Ο Αντύπας έχει την αντίληψη ότι σε κάθε στάδιο μπορούν να επιτευχθούν ορισμένα πράγματα, τα οποία θα λειτουργούν ως βάση, ως εφαλτήριο, για την επίτευξη των επόμενων στόχων. Η πραγμάτωση πάντως των παραπάνω ολοκληρώνει την ατελή, όπως γράφει επανάσταση. Ποιά όμως θα είναι η καθολική και τελεία; Επεξεργασμένο σχέδιο και λεπτομερές πρόγραμμα γι' αυτή δεν υπάρχει. Από τα αντικρουόμενα μερικές φορές στοιχεία που παραθέτει ο Αντύπας στα κείμενά του και από το συνδυασμό των βασικότερων αντιλήψεων του μπορεί να προκύψει ότι τα δύο στάδια της επανάστασης διαφοροποιούνται εκτατικά. Δηλαδή στο πρώτο έχουμε εξάπλωση των επαναστατικών ιδεών, ενδυνάμωση και προβολή των ηθικών αξιών και μερική εφαρμογή τους, και στο δεύτερο την καθολική επιβολή και την οριστική κατίσχυση τους, ιδιαίτερα της ελευθερίας και της δικαιοσύνης. Όλα αυτά βέβαια λειτουργούν μέσα σε ένα πλαίσιο αυθορμητισμού και ρομαντισμού, που πρέπει να συνεπάρει και συναισθηματικά τον κόσμο, για να επιτευχθεί ο *κοινωνισμός*, στον οποίο θα υπάρχει η μία και μοναδική τάξη των ευτυχισμένων εργατών.

34. Βλ. τη χαρακτηριστική δέκατη παράγραφο στο άρθρο "Τί είμαι".

35. "Είμεθα επαναστάται", σ.1.

36. "Προς τον λαόν", ό.π.

37. "Είμεθα επαναστάται". σ.1.